

İŞÇİLER, ESNAFLAR ve KARINICALAR

"Tarihi olayları inkar etmek tehlikesinden de, ülküleştirmek tehlikesinden de, ancak onları iyice bilerek korunabiliriz. ... Tarih, ona teslim olmak veya kendisiyle avunmak için değil, bugünümüzü daha iyi anlamak için büyük bir tecrübe birikimi ve derin bir mukayese kaynağı olarak değerlendirilmeyi beklemektedir." (Ahmet Tabakoğlu, İslam İktisadına Giriş, 63)

Lütfi Bergen sağ olsun yerlilik meselesi ile ilgili kaleme aldığım kısa bir yazıda değindiğim kendisine yönelik eleştirime cevaben bir yazı kaleme almış. Düşüncesini biraz daha açmış ve doğrusu tahmin etmediğim kadar farklı bir noktada olduğumuzu biraz daha belirginleştirmiş. Makul olabilecek bir tezi savunmak için son derece genellemeci, abartılı ve iddialı bir çizgi inşa etmiş. Bence adaletten bir hayli uzaklaşmış ve bunu yaparken de nesnel olarak bir çok yanlış veriyi dayanak olarak göstermiş. Elbette yazıyı hızla yazmış o yüzden yeterince üzerinde çalışma fırsatı bulamamış olabilir. Ya da tezini anlaşılır kılmak için iddialarını fazla keskinleştirmiş olabilir. Belki bundan sonra yüz yüze de sohbet imkanı bulursak mevzuyu derinleştirebiliriz. Burada yazdığı yazıyı referans olarak bir cevap yazmak durumundayım. Aslında biraz da Bergen'in yazısını vesile ederek, emek ve adalet'te yaptığımız kimi temel tartışmalara dair derli toplu bir metin çıkarmayı hedefledim.

Bergen yazısında öz olarak iki tezi savunuyor. Birincisi, Türkiye'de işçilerin ezilmediğini, "besleme" olduklarını, bu yüzden adalet arayışının işçiler gibi bir kaygısı olmasının abes olduğunu iddia ediyor. İkincisi tezi ise şu: Kapitalizmin Osmanlı'ya sirayetinden itibaren Türkiye'de asıl ezilen kesim, ahilik zihniyetini temsil eden esnaf, zanaatkar ve küçük üreticilerdir. Bergen'e göre bu durum bugün de geçerlidir. Dolayısıyla Türkiye'deki adalet arayışı küçük üreticiler ile büyük sermaye arasındaki çelişkiyi esas almayı gerektirir. Kapitalizme karşı mücadelenin ancak bu küçük işletmeci kesim üzerinden verilebileceğini de bu teze ilave ediyor. Daha az belirgin olsa da benim dikkatimi çeken üçüncü bir tezi daha var. "Sosyal adalet" kavramının "işçi sınıfı"na has, işçi sınıfına yönelik bir kaygıdan türemiş bir kavram olduğunu, yani sadece işçi sınıfı için adalet istediğini, bu yüzden kullanılmaması gerektiğini ima ediyor. Öncelikle Bergen'in metninin izinden giderek bu iki tezini gerekçelendirdiği dayanakları tartışmaya çalışacağım, daha genel bir değerlendirmeyi ve üçüncü teze dair düşüncelerimi sona bırakacağım.

İşçileşme Sürecinin Nitelikleri

İlk paragrafında birinci teze kanıt olarak erken Cumhuriyet dönemine dair tespitlerde bulunuyor. Edebiyat eserlerinden hareketle erken Cumhuriyet döneminde toplumda bir takım zorbalıklar, sıkıntılar olduğunu ancak bunların "sosyal dengesizlikliğe ithaf edilemeyecek arizi şartlar"dan kaynaklandığını söylüyor. Dolayısıyla "Batı toplumlarında görülen 'tarımda mülksüzlük nedeniyle kentlere yığılmış adamların proleterleştirilmesi' türünden hayat anlatıları"nın bu dönemi anlatan edebiyat eserlerinde olmadığını örnek gösteriyor. "Tarımda mülksüzlük nedeniyle kentlere yığılmış adamların proleterleştirilmesi" sürecinin erken Cumhuriyet dönemi için geçerli olmadığı doğru bir tespit, buna diyecek bir şey yok. Bergen'in yazısında "işçilerin ezilmediği"ni gerekçelendirmek için sürekli andığı üzere, evet, Türkiye'de Osmanlı'dan kalan bir tarımsal yapı var ve bu tarımsal yapı küçük aile işletmelerine dayanıyor. Bu

görece eşitlikçi bir yapı ve köylülerin klasik örnek olarak İngiltere, ya da pek çok sömürge ülkesindeki gibi zor kullanılarak mülksüzleştirilmesi gibi bir süreç yaşanmadı ülkemizde. Zaten istatistiklere baktığımızda da 1927'den 1950'ye kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan oranı % 76'dan ine ine sadece % 75'e iniyor. Yani koca 23 senede kırdan mülksüzleşip kente göç etmek durumunda kalan ciddi bir nüfus yok. Bu mülksüzleşmenin hiç olmadığını göstermez ama ciddi miktarda olmadığını gösterir. Ancak "tarımda mülksüzlük nedeniyle kentlere yığılmış insanların proleterleştirilmesi" gibi bir sürecin olmaması, Bergen'in ima ettiği gibi köylerde hiçbir "sosyal dengesizlik" yaşanmadığı anlamına gelmez. Misal köylerde Küçükömer'in eşraf-köylü çelişkisi diye nitelediği türden, yani merkezi devletin güçsüzleşmesi ve ticari kapitalizmin tarımı dünya piyasasına eklememesi sürecinde yavaş yavaş ortaya çıkan büyük çiftçiler ve büyük ölçekli tarımsal ticaret yapan eşraf ile küçük köylülük arasında bir sosyal dengesizlik hiç mi yoktur? Bergen'in yazısının geneline sirayet eden genellemeci üslubunun bir örneği olduğunu düşünüyorum bu ifadenin, fakat konumuz açısından tali olduğu için devam ediyorum.

Bergen ikinci paragrafında Mübeccel Kıray'ı referans göstererek Türkiye'de "yavaş işçileşme"nin yaşandığını, yani kırdan kente geçiş sürecinde "tampon mekanizmalar" bulunduğunu, dolayısıyla "dönüşümün acılı yanlarını" hafifletildiğini söylüyor. Ve Sabahattin Ali'nin bir hikayesinden "kente gidip başarısızlıkla geri dönmek için köyde kalmaya razı" olan bir çobanın anlatısını aktarıyor. Bu anlatıda kente gidip işçilik yapmanın ne kadar zor, zahmetli ve parasal olarak da az getirili olduğu anlatıldığı için aslında Bergen'in "işçiler ezilmiyorlar" teziyle bir miktar çelişiyor. Bergen, Ali'nin hikayesindeki çobanı, "köylüler isterlerse köyde kalabiliyorlardı, kentlere gitmek ve işçileşmek zorunda değillerdi" demek için anıyor sanırım. Ancak aynı paragrafta Bergen Kıray'dan referansla "kırdan dikey hareket yok iken, kentte bu hareket görülür" diyor. Dolayısıyla köylülerin, kente gidip işçi olmayı niye göze aldıklarına dair bir ipucunu kendisi zikretmiş oluyor. Yukarıda da söylediğim gibi büyük oranda köylerde sert bir mülksüzleşme yaşanmaması sebebiyle, evet Türkiye'de köyden kente göç ve işçileşme süreçleri görece az sancılı yaşanmış oluyor. Ama burada görece kısmı çok ve çok önemli. Bergen zannedersen Batı diyerek İngiltere ile kıyaslama yapıyor, ki oradaki sürecin ne kadar vahşi olduğunu konuyla ilgilenenler bilir. Bergen, köyden kente göç konusuna gelerek 1950'lere de gelmiş oluyor. Kıray'dan referansla başta tarımda makineleşme olmak üzere kimi ekonomik gelişmelerin DP döneminde, özellikle az toprağı olan köylüler için çöküşe sebep olduğunu zikrediyor. Bu çöküşü yaşayanların ya ücretli tarım işçisi ya da kentlere göç edip kent işçisi haline geldiklerini belirtiyor. Tarımdaki bu dönüşümün arkasında "dünya kapitalizminin" bir hamlesinin bulunduğunu da ekliyor. Bu şekilde Bergen işçileşme sürecinin arkasında yine az ya da çok şiddetli bir zorunluluğun bulunduğunu, yine kendisi söylemiş oluyor.

Esnaf/Zanaatkar Kesimi - Büyük Sanayi Gerilimi

Bergen, Keyder'den referansla tezine dayanak sunduğu sonraki paragrafını "halkın % 80'inin köylerde oturduğu bir ülkede 1960'lardan sonra işçi ideolojisi üretildi" diyerek açıyor. Ancak burada yine çubuğu kendinden yana biraz fazla büküyor zira köyde oturan nüfus oranı 1950'de % 75, 1960'ta % 68, 1970'te de % 62 şeklinde seyrediyor. Yani % 80 oranı arkada bırakılı çok olmuş. Bergen bu girişin ardından "bizde işçiler fazla ezilmedi" tezinden, ikinci tezine geçiyor, bu teze bir dayanak sunmak amaçlı şöyle diyor: "Çağlar Keyder'e göre 1960'lardaki dönüşümün ortaya çıkardığı temel bölünme, bir yanda şehirlerdeki ve köylerdeki küçük burjuvazi, küçük sermaye ile öte yanda sanayi burjuvazisi arasındadır." Keyder iyi kötü bildiğim ve önemseydiğim bir sosyal bilimci olduğu için bu alıntıda bana bir tuhafılık var gibi geldi, kitaba baktığımızda ise hafızamın beni yanıltmadığını gördüm. Keyder kitabın bendeki 2003 tarihli baskısının 197.

sayfasında DP dönemindeki ekonomi politik ayrışmaları analiz ediyor ve sonraki paragrafa şöyle başlıyor: "1960'lardaki dönüşümün perspektifinden geriye bakıldığında temel bölünmenin, bir yanda şehirlerdeki ve köylerdeki küçük burjuvazi, küçük sermaye ve ticaret burjuvazisi ile öte yandan sanayi burjuvazisi arasında olduğu söylenebilir." Yani Bergen'in ikinci tezini en azından belli bir tarihsel dönem için destekleyen bu "temel bölünme" tespitini Keyder, "1960'lardaki dönüşümün ortaya çıkardığı" bir bölünme olarak değil, 1950-60 arasındaki DP dönemi için yapıyor. Takdir edersiniz ki bu önemli bir farklılık, ki Bergen'e temel bir eleştiri olarak aşağıda açmaya çalışacağım anakronizm sıkıntısının açık bir örneği. Paragrafın sonunda temel tezinin ifadesini görüyoruz: Küresel sermaye ile ittifak halindeki büyük sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi ile çatışma içerisinde. Ve 1960'larda büyük sermaye bu çatışmayı kazanmak için "tamamen topraksız ve mülksüz olmadığı halde işçi" üretiyor. Yani Bergen büyük sanayi burjuvazisinin, küçük esnaf/zanaatkar/işletmeleri ezmek için işçi yarattığını söylüyor. Ve zannedersem kendi inancına göre işçiler bu gerilimde bir nevi büyük sermayeye alet oldukları için (sanki seçim şansları varmış gibi?) işçilere kızıyor, "besleme" diyor ve bunun hesabını soruyor.

Durduk Yere Çıkartılan "İşçi İdeolojisi"

Bergen sonraki paragrafında şöyle diyor: "1960'larda Türkiye'de niçin durup dururken işçi ideolojisini harekete geçirecek bir yönelişe dönüldü. İşçilerin talebi değilse bu yönelişin sebep-i hikmeti ne olabilir?" Bu ilginç iddiayı değerlendirmek için 1960 darbesine dair bir şeyler söylemeli. Bergen'in yazısında referans aldığı Keyder, 1960 darbesine dair kıymetli tezler öne sürmekle beraber son kertede epey ekonomik indirgemecilikle malul bir tez ortaya koymuş oluyor. Ben 1960 darbesinin arkasındaki baskın sebebin, Kemalist egemen bloğun, yükselen İslami duyarlılığı ve bu duyarlılığın taşıyıcısı kesimleri bastırma kaygısının olduğunu düşünüyorum. Bu yolda büyük ölçüde kendisinin yaratmış olduğu büyük sanayi sermayesi ile ittifak içindeydi. Ve dahası kendisine halk kesimleri arasındaki hayli sınırlı olan ittifak zeminini genişletmek için de işçi kesiminin gözüne hoş görünecek bir takım adımlar attığı doğrudur. Hatta öyle ki yükselen "sağ" ve İslam'a karşı kendince ayar vermek ve müttefik kazanmak için 1923'ten 1960'a her fırsatta en sert tedbirlerle bastırıldığı sola da alan açmıştır. 1980'de bu kez yine aynı taktiği izleyecektir, fakat bu kez taraflar değişmiş olarak. Sola karşı bu kez İslam'ın önünü açacak, fakat o önünü açtığı İslam, tıpkı 1960-80 döneminde solun yaptığı gibi bu kez dönüp yine kendi başına bela olacaktır.

Bu konuya şu yüzden girme gereği duydum, evet 1960 darbesi ile o zamanki egemen blok sola ve işçi kesimine İslam'a karşı kendisinin yanında duracak bir ittifak zeminini kurmak için bir miktar yol vermiştir. Solcular bunu genelde kabul etmezler, tıpkı İslamcıların da 1980 darbesinin kendilerine aynı imkanı sağladığını kabul etmeye pek yanaşmadıkları gibi. Fakat bu gerçeklikten kalkıp, işçi haklarının "işçilerin talebi" olmadığını söylemek çok büyük ve de yersiz bir çarpıtma olur. Bu ne yazık ki sol'un "1980 darbesi oldu ve İslamcılar bir anda türetildi, bunun arkasında yeşil kuşak projesi vardı" körlüğünün bir benzeri. Bu coğrafyada bin yıldır bir gerçekliği, kocaman bir geleneği, milyonlarca inananı, on binlerce emektarı olan İslam'ı böyle basit bir komploya indirmek ne kadar yersiz ise Bergen tezi de biraz öyle. Kemalistler ve büyük sermaye düğmeye bastı, aslında işçiler hiç istemezken bir sürü hak verildi? Binlerce sıradan emekçinin hak arayışı, yüzlerce sendikacı ve sosyalistin 1925'ten itibaren süren baskılara rağmen ortaya koydukları çabayı, Kemalist-büyük sermaye komplosuna indirmek... 1946'da ilk kez yasadışı olmaktan çıkarıldıkları anda kurulan yüzlerce sendika, sonra bunların altı ay içerisinde yeniden yasadışı ilan edilip kapatılmaları, Hakan Koçak'ın "Türkiye işçi sınıfı oluşumunun sessiz yılları" diye adlandırdığı 1950'ler ve 50'lerde sendika hakkı yasalassa da grev hakkı verilmeyen işçilerin grev hakkı için

bastırmaları, 1960 darbesi sonrası anayasada zikredilen grev hakkının yasalarla verilmesi için 1961 Aralık ayında Saraçhane'de düzenlenen yüz bine yakın kişinin katıldığı Saraçhane Mitingi ve zaten daha iyi bilinen 1960'lı ve 70'li yıllarda yükselen sendikal emek mücadeleleri... Saraçhane mitingine katılımın gerçek boyutunu hakıyla değerlendirebilmemiz için 1960'ta Türkiye nüfusunun 28 milyon ve kentlerde yaşayanların oranının % 32 olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Mevzu Kemalist ya da büyük sermayenin kontrolünün dışındaki bir dinamikten beslenmiş olmasaydı ve işçiler "istemiyor" olsalardı, emek hareketi 1971'deki muhtırayla engellenmeye çalışılmaz, veyahut bu müdahale ile bıçak gibi kesilir ve bu baskılara rağmen 1970lerde ancak 1980 darbesi ile durdurulmak üzere güçlenmeye devam etmezdi herhalde...

Bir Eli Yağda Bir Eli Balda İşçiler?

Bergen sonraki paragrafta iki tezini yeniden ifadelendiriyor ve somut olarak Mahmut Üstün isimli bir sol görüşlü yazarın şu sözlerini gerekçe olarak gösteriyor: "Hatta fabrikaya girmek, yoksul olan bu kitle için hiç de azımsanmayacak ve istikrarlı bir gelir elde etmek demektir." Bergen bu alıntıyla işçilerin durumunun iyi olduğunu göstermiş oluyor. Üstün'ün makalesinde alıntılanan yerin hemen altını okuyacak olursak ne demek istediği daha iyi anlaşılır zannediyorum: "Bu yüzden 1960'lı ve 1970'li yıllarda mülksüzleşerek şehre dolan ama işsiz kalan kitleler önemli bir radikalleşme süreci içerisindeyken, fabrikalara girebilenler istikrarlı ve nispeten iyi sayılabilecek bir gelir elde etmenin sevinci ile işini kaybetme korkusunu birlikte yaşıyorlardı." Burada terminolojik bir sıkıntıya dikkat çekmek gerekli: İşçi sınıfı ya da işçiler fabrika işçileri ile sınırlı değildir. 1960-70 döneminde işçi olarak geçimini sağlamak durumunda olan insanlar arasında, fabrikalarda iş bulanlar muhtemelen ufak bir azınlıktı. Keyder yukarıda bahsedilen kitabında büyük ölçüde büyük sanayide çalışan işçilerden oluşan sendikalı işçi kesiminin "işçi sınıfının olsa olsa üçte-birini" oluşturduğunu söylüyor. Küçük sanayide ve hizmet sektöründe çalışan işçiler asıl büyük çoğunluğu oluşturuyor, ki buna bir de işsiz kalanları ve muhtemelen bu sebeple işportacılık gibi küçük girişimciliklere girişen insanları da eklememiz gerekir. İşçiler arasında sosyalistlerin "işçi aristokrasisi" diye tabir ettikleri, görece olarak durumları iyi olan işçiler her zaman olmuştur ve de olacaktır. On kişinin çalıştığı en küçük bir atölyede bile on işçiden biri ya da ikisi muhakkak ustabaşı olur geri kalan işçiler üzerinde yönetim yetkisi olur, onlardan daha fazla ücret alır ve işyerinde yaşanan haksızlıklarda işverende yana tavır koyma meyli olur. Bu on kişilik yerdeki durumun toplumun tümüne yansıtılmış hali gibi düşünebilirsiniz. Böyle bir kesim var diye işçilerin hepsi şöyledir böyledir demek, işçilerin hepsinin bu işçi aristokrasisinin şartlarını paylaştığını söylemek epey ciddi bir haksızlık yapmak olur.

Yeri gelmişken burada uzun bir alıntı yapmak pahasına gelin Keyder'in, 1960-80 döneminde küçük işletmeler ve bu işletmelerde çalışan işçiler için ne söylediğine bakalım. Bu hem işçi aristokrasisinin dışında kalan işçilerin haline dair bir fikir verecektir, hem de Bergen'in olumlayıp savunma eğilimde olabileceğini düşündüğüm gerçek "küçük işletmelerin" ahilik zihniyetiyle pek bir alakaları kalmadığına dair ciddi emareler olduğunu gösterecektir. Keyder'in söylediği elbet birebir doğru ve resmin tümünü yansıtmak zorunda değil. Belki burada anlatılanlar dışında Bergen'in umduğu ve aradığı gibi sömürmeyle işi olmayan, bilakis kendileri sömürülen, modernizme/kapitalizme direniş içerisinde olan başka küçük esnaflar/zanaatkarlar da vardır. Ancak bizi buna ikna etmesi için Keyder'den başka referanslar bulması gerekiyor ve her halükarda Keyder gerçeğin önemli bir bölümünü aşağıdaki sözleriyle ifade etmiş oluyor:

"Modern sanayin hızla büyümesine rağmen, çok sayıda küçük işyeri varlığını sürdürdü, hatta gelişti. Kökenleri açısından, küçük sanayi içinde iki grup ayırt edilebilir: varlığını 1960'lardaki iktisadi büyümeyle borçlu olan birinci grup... İkinci grupta [ise] Anadolu'daki küçük şehirlerde mahalli talebi karşılayan geleneksel sanayiler yer alıyordu. ... Her iki grupta da işçiler ağır bir şekilde sömürülüyordu. İşçiler genellikle sigortasızdı ve asgari ücret mevzuatına uyulmuyordu. ... Çalışma şartları ilkel, çalışma saatleri keyfiydi. İşçilerin işe alınması ve işten atılması sadece işverenin isteğine bağlıydı. Ücretler ise, örgütlü sektördeki ücretlere göre çok düşüktü. 10 veya daha az işçi çalıştıran özel işyerlerindeki ücretler, 100 veya daha fazla işçi çalıştıran şirketlerdeki ücretlerin yüzde 40'ı civarındaydı. ... Burada önemli olan, küçük sanayide, işçilerin kesinlikle (nisbi olarak) kaybedenler arasında olmaları, kapitalistlerin kendilerinin ise, ayakta kalmayı becerdiklerinde bile, modern sektördeki kar hadlerinin çok altında kalan kar hadlerini kabul etmek zorunda kalmalarıdır. Yani, küçük sermaye düşük ücret ödediği gibi, işçilerden çıkardığı değeri de pazar süreci ve fiyat mekanizması yoluyla kaybetmek zorundaydı. ... Modern sanayi sektörünün başarısını hazırlayan nedenlerden birinin küçük sanayide çalışan küçük ücretli işçilerin aşırı sömürülmesi olduğunun hatırlanması önem taşıyor." (238-240)

Sonraki paragrafında Bergen, büyük sanayi burjuvazisinin 1960-80 döneminde beyaz eşya imalatına yöneldiğini, bu dönemdeki "işçi patlaması"nın da aslında bu üretilen mallara bir pazar oluşturmaları için yaşandığını söylüyor. Büyük sermayeye işçi olarak hizmet vermelerinin yanında, işçilerin aynı büyük sermayeye pazar teşkil ederek de hizmet ettiklerini söylemiş oluyor. Büyük sermaye bu şekilde "moderniteye direnen yerel işletmeler"i tasfiye edebiliyor. Keyder işçi sınıfının bu dönemde görece yüksek ücretler elde edebilmesinin altında bu dönemin temel ekonomi politik özelliği olan ithal ikameciliğin büyük rolü olduğunu söyler. Yani ülke görece içine kapanmış, tüketim malları ithalatı görece zorlaştırılmış, yerel büyük sermaye bu tüketim mallarını üretmeye ve ülke içinde satmaya yönlendirilmiş/soyulmuştur. Bergen Keyder'in bu tespiti üzerinden kendi tezini geliştiriyor. Keyder'in tezi bence görece makul ancak biraz nüansa ihtiyacı olduğunu not düşmek gerek. Fakat Bergen bu görece makul iddiaları yine çok kısa yolcu ve özensiz bir şekilde bir anda şu cümleye bağlıyor: "Bu çerçevede Türkiye'de ezilen kesimlerin işçi kitleleri olduğu halen bile söylenemeyecektir." Yine çok özensiz bir şekilde çok ciddi bir anakronizme düşmüş oluyor. İnsanın "yani hangi çerçevede?", "ithal ikamecilik mi kaldı?", "bu anlatılan dönem 1980'de sonlanalı 32 yıl geçmiş, bu 32 yılda tarih donmuş kalmış mı?" diye sorası geliyor.

Asıl Gerilim Olarak Küçük Sermaye - Büyük Sermaye Gerilimi: İyi de Nereye Kadar?

Son paragrafında gecekondü olgusuna göz yumulmasının arkasında büyük sermayenin "ucuz emek gücü ile kazandıklarını geri kapmaya çalışmak için üretilen tüketim mallarını" pazarlamak olduğunu zikrediyor. Bu makul bir tez. Ancak bunu söylerken yine bence kendi ana tezi ile bir miktar çelişerek, sonuç itibarıyla köyden kente işçi olmak üzere gelen insanların "ucuz istihdam gücü" olduklarını anmış oluyor. Demek ki o kadar da yüksek gelirli değillerdi yani. Bu makul argümanın peşinden yine bence çok zayıf bir bağlantı kurarak kendi tezini tekrarlıyor: "Bu çerçevede Türkiye'de asıl gerilim işçi- patron diyalektiği olmamış, küçük işletme ile kapitalizm arasında olmuştur." İnsan yine sormadan edemiyor, hangi dönemden bahsediyoruz? Yukarıda andığım, bazılarının pek de doğru olmadığını ya da temel teze irtibatlarının zayıf olduğunu ifade etmeye çalıştığım gerekçelerden hareketle böyle bir genel ve tüm Türkiye tarihini kapsayan bir tez nasıl gerekçelendirilebilir? Cümledeki kimi savruklukları bir yana bırakıyorum. Zannedersen Bergen "küçük işletme" derken esnaf, zanaatkar ve küçük çiftçileri

kastediyor. Çünkü kendisi de takdir edecektir ki Koç, Sabancı gibi büyük firmaların yan sanayisi olarak işlev gören 10-15-30 vs. kişi çalıştıran çok sayıda "küçük işletme" de mevcut bu dönemlerde. Ve bunların Bergen'in önemseydiği zanaat/esnaf kültürüyle alakası olduğunu iddia etmek herhalde epey zorlama olur. Cümleyi şöyle okuyorum: "Türkiye'de asıl gerilim işçi- patron diyalektiği olmamış, esnaf/zanaatkar/küçük çiftçinin sürdürdüğü ahi zihniyetli küçük işletmeler ile büyük işletmelerin eliyle yayılan kapitalizm arasında olmuştur."

Bu cümle bence çok isabetsiz olmayabilir, ancak belli bir dönem için sınırlı olmak kaydıyla. Bu benim üzerine çok düşündüğüm bir tez değil o yüzden çok iyi kestirim yapamayabilirim. Ancak Bergen bu yazısında bu tezi kanıt olarak sunduğu tek kaynak olan Keyder'e bakacak olursak bu tespit asıl olarak 1950-60 dönemi için ve belki bu dönemin öncesi için geçerli olacaktır. Sosyal dönüşümlerin hiçbir zaman bıçak gibi kesilmediğini, süreç içerisinde dönüştüğünü düşünecek olursak bu gerilimin "temel gerilim" olma özelliğini 60lara da sarkıtma ihtimali üzerinde durabiliriz. Fazla bir gerekçe ve kanıt benim aklıma gelmiyor, ama diyelim ki Milli Görüş'ün böyle bir gerilimin üzerine kurulduğu tezini doğru kabul edelim. Dolayısıyla bu gerilimin 69 sonrasında da sürdüğünü, 70'lere de sarkıtığını varsayalım ve 70'leri bir düşünelim. 74 sonrası CHP-MSP hükümetini düşünelim, emek hareketinin nasıl güçlenmeye devam ettiğini hatırlayalım, 78 başlarında kurulan 79 sonlarında istifa eden ve işçi hareketiyle yakın ilişkisi olan CHP hükümetinin düşmesi için gazetelere TÜSIAD'ın çarşaf çarşaf ilanlar verdiğini hatırlayalım, 79-80'de büyük sanayiye tamamen kilitleyen büyük grevleri hatırlayalım... Bu ortamda Türkiye'deki "asıl gerilimin" küçük işletmelerle büyük işletmeler arasında olduğunu söylemek bana gerçekten abes geliyor. Ben bu argümanı ters yüz edip "asıl gerilim" patron-işçi gerilimi haline geldi der miyim? Bence böyle büyük ve indirgemeci iddialara gerek yok. Ancak bu yıllarda Türkiye'de patron-işçi geriliminin önemli bir gerilim haline geldiğini, küçük işletme - büyük işletme geriliminin eski önemini yitirdiğini kabul etmeyen birinin bize epey ikna edici deliller getirmesi gerekir.

Bergen'in İyi Niyeti ve Fakat Tarihi Dondurması

Bergen son paragrafında kendisinin iyi niyetine delil olduğunu düşündüğüm bir cümle kuruyor: "Dünya kapitalizminin karşısındaki en büyük engel olan küçük işletme modeli 'Anadolu Arslanları', 'Müslüman zengin olmalı', 'Müslüman her şeyin en iyisine layıktır', diyen söylemlerle tepelendi." Bergen kadar hararetle savunamayacak olsam da ben bu iddiaya kısmen katılabilirim. Bergen bu cümleyle iyi niyetini ortaya koyuyor, nitekim derdi şu: Zanaatkar ve esnafların taşıyıcılığını yaptığı, kapitalizme alternatif oluşturabilecek bir üretim modeli olan ahi geleneği, büyük sanayi tarafından ezildi. Dahası bu zihniyetin son taşıyıcıları da "Anadolu Arslanları" oldu, yani kapitalizmin yeni ve iştahlı oyuncularını, giderek büyüme eğilimi gösteren sıradan kapitalistler haline getirildiler. Ben bu tezi değerli bulurum. Bergen kadar hararetle savunamam çünkü ayrıntılarına hakim değilim ve dahası bu tez öyle geliştirilmiş, araştırılmış, tarihsel ve sosyolojik bir analizi yapılmış bir tez değil. Bu sürecin doyurucu bir tarihi benim bilebildiğim kadarıyla yazılmadı. Yazılmadı ki Bergen de bu tezi desteklemek için muhtemelen politik olarak pek de anlaşılamayacağı ve nitekim yukarıda andığım gibi kendi tezleriyle bir hayli çelişen tespitleri bulunan Çağlar Keyder'in kitabını seçmeci bir yöntemle referans yapıyor kendisine.

Bergen'in kimi düzeltmelerle gayet makul bir hale bürünecek ufuk açıcı bir tezi, niye son derece genellemeci, anakronik ve indirgemeci bir hale getirdiğini gerçekten anlayamıyorum. Genellemeci derken küçük işletme - büyük sermaye gerilimini zaman ve mekanda muazzam derecede genelmesini kastediyorum. Anakronik derken spesifik

dönemler için kanıt gösterip, sonra tarih o dönemde donmuş gibi varsayımda bulunup, bu gerilimin bugüne kadar aynı şekilde sürdüğünü varsaymasını kastediyorum. İndirgemeci derken de bu gerilimin diğer tüm gerilimleri bastıran, toplumu anlamak için yegane önem arz eden gerilimdir demesini kastediyorum. Üstelik de bu tezi savunayım derken gidip tüm bu kapitalistleşme sürecinin -tek olmasa da- en önemli kaybeden gruplarından biri olan işçileri günah keçisi ilan etmesini, bin dereden su getirerek işçileri zalimlerden yana, keyfi yerinde "besleme"lmiş gibi gösterme gayreti karşısında ise hayretler içinde kalıyorum. İşin garibi işte bu işçiler aslında yakın bir geçmişin küçük işletmecileri aslında. Bergen'in sahip çıkmaya çalıştığı, asıl ezilenlerdir diye işaret ettiği küçük işletmeciler, küçük toprak sahipleri idi yani bu işçiler. Kentlerde tasfiye olan "direnişçi" küçük işletmeciler esnaf ve zanaatkarlar ise, farklı bir mekanın, kırların küçük işletmecileri de işte bu küçük çiftçilerdi.

Evet, Türkiye'deki işçileşme süreci "Batı" genellemesiyle fiilen kastedilen İngiltere'ye ya da sömürge konumunda olan Güney Amerika, Güney Afrika gibi pek çok çevre ülkeye göre daha yumuşak yaşandı. Evet, Türkiye'deki işçiler bir sürü karmaşık sebepten ötürü, ki muhakkak ki biraz İslam'ın sosyal adaletçi yönünün tüm bozulmalara rağmen kalan tortularından ötürü, bu gibi ülkelerin işçilerine göre görece daha az ezildiler. Ama ezildiler. Hem de epey ezildiler ve işin daha önemlisi, Bergen'in tezlerinin belki en ciddi şekilde adaletsizlikle itham edilebileceği şekilde 1980'den günümüze giderek ve giderek daha fazla ezilir hale geldiler. Ve gidişat bu ezilmenin daha da artacağı yönünde. Oysa ki Bergen işçilere dair bu muazzam genellemeleri yapmak için yazısında kurduğu tarih anlatısında 1980'e gelemiyor bile. 1980 sonrasını pas geçiyor, fakat aynı zamanda tespitlerini bugünü kapsayacak şekilde kurmaktan da çekinmiyor. Sola yönelik bir dizi haklı eleştirilerin, insanları işçi meselesinde yaşanan derin adaletsizlikleri bu derece inkar etme noktasına getirmesi, bana artık çok anlaşılır gelmiyor. İşçiler eziliyor demek için, sosyalizmin fantastik tezlerine, ekonominin her şeyi belirlediğine, tüm tarihin aslında sınıf mücadelesi tarihi olduğuna, emek sermaye çelişkisinin tüm toplumsal ilişkileri açıklayan anahtar mesele olduğuna, emek değer ve artı değer teorilerine inanmak gerekmiyor. İşçiler eziliyor deyince de, korkmayın kimse bu diğer tezlere de zaman içinde inanır hale gelmek zorunda filan değil. Elimizi verince kolumuzu kaptıracağımız bir şey değil bu. İşçiler eziliyor deyince bir virüs beyninize sinsi bir şekilde yerleşecek ve sizi içten içe tarihsel determinizme inanır hale getirecek değil. Kapitalizmin bu önemli sorununa, belki de kapitalizmin en temel iki üç belirleyici niteliğinden biri olan bu soruna, sosyalistler sahip çıkıyor diye Müslümanlar, İslamcılar daha ne kadar Fransız kalmakta diretecekler?

1980'den Bugüne İşçilik Statüsünün Yaşadığı Büyük Dönüşüm

Bugün Türkiye artık TÜİK'in 2010 verilerine göre insanların % 77'sinin kentlerde yaşadığı; çalışanlarının % 61'inin ücretli ya da yevmiyeli çalışan yani işçi, % 5'inin işveren, % 20'sinin kendi hesabına çalışan (yani serbest çalışan ve yanında hiç kimseyi işçi olarak çalıştırmayan), % 14'ünün ise ücretsiz aile işçisi olduğu bir ülke. İstatistiklere aşina olmayanlar için açıklamış olayım, ücretsiz aile işçisi ile kastedilen aile işletmesinde ücret almadan çalışan kişi, ki bunların büyük çoğunluğu küçük çiftçilik yapan hanelerin kadınları ya da çocukları. Türkiye'de kırsal alanda küçük çiftçiliğin özellikle Kürt coğrafyası istisna tutulursa son derece baskın olduğunu biliyoruz. İslam'ın sosyal adaletçiliğinden bize çok şükür ki kalan temel bir miras bu. Bergen de bu meseleyi Kıray'dan alıntıyla işçileşmeye yumuşak geçişin bir nedeni olarak zikretmişti. Yani kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin büyük bölümü tarımda yani küçük işletmeciliğin direnen en son kalesi diyebileceğimiz sektörde çalışıyor, ancak bu kale de epey tasfiye oldu. 1980'de çalışan insanların % 50'si tarımda çalışırken bugün bu oran % 25'e kadar düştü. Gelin size TÜİK'in verilerinden hesapladığım tarım dışı sektörlerde

çalışanlar arasındaki işçi, patron, serbest çalışan oranlarına da vereyim ki durumun asıl boyutunu daha iyi anlayın. Böyle diyorum çünkü ülkemizde işçi-patron ilişkisi yukarıda saydığım sebeplerden ötürü zaten tarım sektörü dışındaki bir fenomen. Bugün Türkiye'de tarım dışındaki sektörlerde (yani sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinde) çalışanların % 78'i ücretli ya da yevmiyeli işçi, % 7'si işveren, % 13'ü kendi hesabına çalışan ve % 3'ü ücretsiz aile işçisi. Elimin altındaki ilk veri olduğu için mukayese etmek maksatlı anayım, Almanya'da işçi oranı % 89, işveren oranı % 5, kendi hesabına çalışan oranı ise % 6. Gördüğümüz gibi en "gelişmiş" kapitalist ülkelerden birine epeyce yaklaştığımız. 1980'de kırsal bölgelerde yaşayan nüfus toplam nüfusun % 56'sı iken bugün bu oran % 23. Bu dönüşümü bir mekan değişikliği gibi görmemek gerektiğini anlatmaya çalıştım. Bu değişiklik aynı zamanda büyük ölçüde şu demek: iyi kötü kendi tarımsal işletmesini işleten küçük çiftçinin kente gelip işçi haline gelmesi. Elbet kente gelip bir şekilde işçi haline gelmeyip kendi işini kuran istisnalar var, ama yukarıda toplam veriyi verdim zaten: tarım dışı sektörlerde çalışanların % 78'i ücretli ya da yevmiyeli çalışan işçiler.

Mesele sadece işçilerin sayısının oransal olarak muazzam şekilde artması da değil. 1970'lerin sonundan günümüze dünya değişti, bambaşka bir dünya oldu. Keynesyen ekonomi tasfiye edildi ve birinci dünya savaşıyla terk edilmiş olan çıplak liberalizm, neo-liberalizm adıyla geri döndü. Büyük kapitalistler kafa kafaya verdiler ve işçilerin tüm kazanımlarını tasfiye etmek için 1940'lardan 80'lere uzanan keynesyen kapitalizmi tamamen dönüştürdüler. Buna bir de 90lardan bugüne küreleşme eklendi. Küreselleşmenin fiili sonucu da işçiler için "dibe doğru yarış" oldu, yani sermaye dünya üzerinde emek maliyetlerinin en düşük olduğu bölgelere doğru meyletmeye başladı. Ve bu tüm dünyadaki işçilerin gelir ve çalışma koşullarının bu açılarından dünyanın en berbat ülkelerindeki koşullara doğru geri çekilmesine yönelik bir baskı oluşturdu. Bugün tekstilde, konfeksiyonda işçi olarak çalışan bir arkadaşınız varsa ve onunla iş hayatına dair dertleşiyorsanız, size muhakkak patronunun Çin'deki işçilerin çalışma koşullarına dair sık sık vaaz verdiğini ve haklarıyla yetinmeleri gerektiğini telkin ettiğini anlatmıştır. Meşhur argümandır, sermaye tüm dünyada serbestçe hareket edebiliyor biliyorsunuz, peki ya emek? Bu küresel olgular ülkemize nasıl yansıdı? İşsizlik arttı, eskisi gibi kalıcı değil geçici ve güvencesiz işler çoğaldı, taşeronluk ve fasonluk her yanı sardı, devlet işletmeleri kapatıldı, ücretler düştü, sendikalar tasfiye oldu, kayıt dışı işletmeler ve sigortasızlıkta hiçbir azalma görülmedi, iş saatleri arttı, iş kazaları çoğaldı... Sigortalı çalışanların yaklaşık % 40'ının asgari ücret aldığı, TÜİK'in kendi 2008 verilerine göre sanayide çalışanların % 10'unun ve hizmet sektöründe çalışanların ise % 7'sinin yoksul olduğu bir ülke artık Türkiye. Bunlar çalışmalarına rağmen yoksul kalanlar. Aynı oranlar ekonomik olarak aktif olmayanlarda % 14, iş arayan fertlerde ise % 18'e çıkıyor.

Artık böyle bir dünyada ve böyle bir Türkiye'de yaşarken çok genel bir takım iddialarla işçileri tuzu kuru iddia etmek ya da bir dönemin dar bir işçi aristokrasisini işaret edip işçilerinin hepsi bugün hala o koşullara sahipmiş gibi imalarda bulunmak, kalkıp besleme vs. demek epey yersiz kaçıyor. Elbette ki işçi dahi olamayanlar da var, kronik işsizler var, evsizler var, sokak çocukları var, hayat kadınları var, zorunlu göçle beş parasız kentlere gelmek zorunda kalan Bergen'in andığı tampon mekanizmaları filan kalmayan yoksul Kürtler var, sakatlar var, gayri-meşru dünyaya bulaşıp veya bulaştırılıp kaybolup giden hayatlar var, iş bulamayıp üç kuruş kazanmak için sokaklarda işportacılıkla didinenler var... Bu kesimler belki düzenin sillesini en çok yiyenler, ama daha kötü durumdakiler var diye, iyi kötü bir iş bulmuş, çorbasını kaynatan, kıt kanaat bir hayat için günde bilmem kaç saat çalışıp duran, her an işini kaybetme korkusuyla baş etmek zorunda olan işçileri harcamak akla ziyan olur.

Avrupa Emek Tarihinde Zanaatkarlar

Bergen'in aslında makul bir tezi çok zorladığını söylemişim. Emek tarihine ilgilim olduğu için Bergen'in önemseydiği zanaatkar - büyük sermaye/kapitalizm gerilimi benim de önemseydiğim ve ilgilendiğim bir mesele. Sanayi kapitalizminin İngiltere'de 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkış sürecinde kapitalizme karşı en sıkı direnişi gösteren grubun aslında zanaatkarlar olduğunu E. P. Thompson isimli İngiliz emek tarihçisinden öğrendik aslında. Dahası bu İngiltere'ye özgü bir durum değil.

Daha az bilinen örnek Fransa'dır, ki "Batı" diye yapılan genellemenin iki üç vitrin ülkesinden biri olan Fransa, aslında köyden kente göçü gayet Türkiye'yi andıran şekilde oldukça yavaş deneyimlemiştir. Zannederseniz Fransız Devrimi'nin kendisini köylülere meşrulaştırmak için, aristokratların topraklarından muazzam ölçekte köylüye toprak dağıtımını yapması bundan en temel faktörlerden biridir. Türkiye'de kentli nüfus köylü nüfusu 1980-85 arası geçtiyse, Fransa'da da aynı dönüşüm fazla öncesinde değil, 1960'larda yaşanmıştır, bugün de Fransa'da kentlerde yaşayan nüfus Türkiye'ye yakındır, % 75-80 civarındadır. Bunu "Batı şöyle biz böyleyiz" tarzı haklı kaygılarla yapılan karşılaştırmaların, çoğu zaman birbirine referans veren bir takım abartılı varsayımlara ve genellemelere dayandığının farkına varmamız için anlatıyorum. Asıl konu zanaatkarlardı. Emek tarihi açısından çok kıymetli ancak fazla bilinmeyen bir kitap olan "Working-Class Formation" isimli kitapta, Katznelson, Sewell ve Perrot gibi önde gelen emek tarihçileri -pek çok şeyin yanında- özetle Fransa gibi "işçi sınıfı mücadelesinin" belki de mucidi denebilecek bir ülkede aşağı yukarı 1871'deki Paris Komünü'nün kuruluşuna kadar işçi hareketinin en aktif kesimlerinin zanaatkarlar olduğunu uzun uzun anlatırlar. Hatta Sewell şu kadar net bir cümle kurar: "1871 Paris Komünü'ne kadar Fransa'daki işçi sınıfı direnişi tarihi, aslında zanaatkar direnişi tarihidir" (50). Çünkü aynı İngiltere'de olduğu gibi sanayi kapitalizmi karşısında en ciddi kayba uğrayanlar muhtemelen zanaatkarlardır ve bunun yanında direnebilmek için ön şart olan örgütlülük bilincine, özgüvene ve toplumsal saygınlığa fazlasıyla sahiptirler. Ve fakat İngiltere'de zanaatkarlar nasıl ki 1830'lara gelindiğinde tüm mücadelelerine rağmen büyük sermaye karşısında yenilmişler ve fabrikalarda ya da atölyelerde işçi haline getirildilerse, aynı süreç Fransa'da da 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir.

Osmanlı/Türkiye için benzer bir analizi görece yetkin şekilde yapan bilebildiğim kadarıyla fazla bir kişi yok, aklıma Küçükömer'den başka bir isim gelemiyor. Kapitalizme karşı Avrupa'nın terminolojisiyle solvari bir direniş ortaya koyan bloğun III. Selim döneminden itibaren ulema-esnaf-yeniçeri önderliğinde kurulduğunu, ilerleyen dönemde eşrafın bir bölümünün ve halkın geniş kesiminin bu cephede yer aldığını, daha doğrusu halkın bu İslamcı-doğucu cephede yer almaktan başka çaresi kalmadığını savunan Küçükömer'dir. Ve bu hakikaten zihin açıcı bir tezdur ki Bergen'in tezi de bununla paraleldir. Ancak bu kıymetli tezi tarihi dondurmaya zorlaya zorlaya bugünü de net bir şekilde açıklayan bir tezmiş gibi sunmak, göstermeye çalıştığım gibi başka bir şey oluyor. Bugün Türkiye'de her şeye rağmen ahilik zihniyetinin tortuları muhakkak ki bir yerlerde vardır. Haksızlıktan uzak durmaya gayret eden, kendi mahallesinin garibanını koruyan, kollayan, çalışanına patron gibi değil usta gibi, abi gibi abla gibi davranan esnafımız, küçük üreticimiz biliyoruz ki vardır. Sayıları ne kadardır, o ayrı bir soru ama oldukça az olduğunu söylesek çok yanlış olmaz sanıyorum. Zira ahlaklısını bırakalım, genel olarak esnaf sayısının azaldığını yukarıda andım zaten. Ancak yine de bu ahlakın taşıyıcıları son derece önemlidir, kıymetlidir, savunulması ve bu zemini nasıl çoğaltabiliriz diye üzerine düşünülmesi tabii ki gerekmektedir. Ama bunu yaparken, bu zayıf da olsa varlığını sürdürmüş damarın önemini vurgulayacağım diye, işçi kesimini toptan bir şekilde kapitalizmin beslemesi ve yandaşı ilan etmenin hiç mi hiç alemi yok.

İslam'da Sosyal Adalet ve İşçi Meselesi

Yazının son bölümünde işçi meselesine yönelik duyarsızlığın Müslüman camiada ne yazık ki yukarıda andığım kimi sebeplerle yaygın olsa da, tamamen de es geçilen bir husus olmadığını kısaca göstermeye çalışacağım. Önemli yazarlarımızın bu hususa değindiğini biliyoruz. Konuya sosyal adaletçi bakış açısıyla eğilen birkaç önemli hocamızı zikretmekle yetineceğim. Dahası Bergen'in üçüncü tezi olduğunu sandığım "sosyal adalet" kavramsallaştırmasının İslam'a ya da Türkiye yerelliğine yabancı olduğu, işçi sınıfı ile irtibatlı ve hatta sosyalizm ideolojisinden türetilmiş bir tez olduğu ithamının isabetsiz olduğunun kendiliğinden gözler önüne serilmiş olacağını düşünüyorum.

Öncelikli bu konuda benim görebildiğim kadarıyla en derinlikli ve kapsamlı çözümlemeyi bina eden Ahmet Tabakoğlu hocaya sözü bırakayım:

İslam iktisadının ilkeleri, öncelikle Kuran ve Sünnet gibi iki asli kaynaktan çıkmıştır. 'Kul hakkı'na önem ve öncelik veren bir sistem kurmayı amaçlayan bu ilkeler israfın bertaraf edilmesi, iktisadi ve siyasi bağımsızlığın sağlanması, mülkiyetin yaygınlaştırılması, içtimai adalet, güvenlik ve refah şeklinde özetlenebilir. (İslam İktisadına Giriş, 23)

İslam ekonomisinin topluma ilişkin hükümleri sosyal adalet olarak ifade edilebilir. İslam'ın sosyal ve iktisadi ilkelerinden en önemlisi toplumculuk (cemaatçılık)tur. (İslam İktisadına Giriş, 66)

Hz. Peygamber emeği kiralayanla emeği kiralanan arasında, hukuki statüleri ne olursa olsun, tüketim tarzı ve hayat standardı bakımından farklılık olmamasını istemiştir (Buhari, İman, 22). (İslam İktisadı, 132)

İslam'a emek konusunda şimdiye kadar bir çok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştiri yapanlar yukarıda belirttiğimiz geçiş dönemi ve ideal İslam iktisadı ayrımlarını hesaba katmadıkları gibi bunları birbirine karıştırmışlardır. Sonuçta İslam'ın işçi sendikalarına, grev hakkına, toplu pazarlığa ve diğer işçi haklarına iyi gözle bakmadığı sanılmıştır. Burada İslam'ı anlamayanlar kadar anlatamayanların da kusuru olmalıdır. (İslam İktisadı, 138)

Gelin şimdi de Hayrettin Karaman hocanın işçi-işveren ilişkilerini değerlendirdiği bir makalesinden şu alıntılarını inceleyelim:

Yalnız Allah'a kulluk üç temel üzerinde durur veya bu hedefe üç vasıta ile ulaşılabilir: 1 - Maddi ve manevi, hukuki ve iktisadi tam hürriyet, 2 - İnsanlar arasında eşitlik, 3 - Sosyal dayanışma. (İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri, 12)

İlerde ele alacağımız sosyal adalet bu üç esasa (dayanışma, hürriyet ve eşitliğe) dayanır, insani adalet de bunlarla gerçekleşir. Bunlar olmadan insanoğlunun uğrunda yaratıldığı hedefe varması mümkün değildir. (İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri, 23)

Halbuki İslam'da devlet, tam manasıyla sosyal devlettir ve sosyal adalet onun baş hedefidir. (İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri, 72)

Sabri Orman hoca ise konumuza ilişkin bir makalesinde çok daha keskin bir çözümleme sunar. Faiz yaşının mikro ekonomik yönünün hep incelendiği ve vurgulandığını ancak

makro ekonomik yönünün daha az irdelendiğini söyler. Faizin makro açıdan fark edilmeyen önemli bir zararının, işçi-patron ilişkisini ekonomik hayatta hakim ilişki haline getirmesi olduğunu söyler. Bu durumun gelir dağılımında yarattığı dengesizlik yanında, sınıfsal ve kültürel bölünmeler yarattığını, toplumun çok büyük çoğunluğunun ufak bir azınlığa bağımlı haline gelmesi sonucunu doğurduğunu, ekonomik alanda demokrasi sorunu yarattığını anlatır. Buna ilaveten "iktisadi iktidarı ellerinde bulunduran kesimlerin bunu siyasi iktidarı etkilemek için de kullanmak isteyecekleri izahtan vareste bir husustur" (168). Orman'ın yazısından iki uzun alıntı nakledeyim:

Burada sorulacak soru şudur: Acaba her ikisi de iyi müminler olan işçi ile patron kardeş olmayı becerebilecekler midir? Samimi müminler olarak iyi niyetle bunu yapmak isteyeceklerini bekleyebiliriz. Fakat bunu her iki tarafı da tatmin edecek şekilde gerçekleştirebilecekleri hayli şüphelidir. ... Peki bu durumun sebebi nedir acaba? Çeşitli sebepler sayılabilir, fakat en azından bir tanesi işçi-patron çelişkisi ve bunu aşmanın zorluğudur. Basitçe söylesek, işçi ile patron, mevcut statü devam ettikçe, kardeş olamaz. Yukarıdaki ayetin [Hucurat 49/10] makes bulabileceği en iyi ortam bu çelişkinin ortadan kalktığı veya en aza indiği, yani ne işçinin ne patronun olduğu ya da bunların genel nüfus içindeki oranlarını ihmal edilebilir bir düzeye düştüğü bir ortamdır. O halde müminlerin kardeşliğiyle ilgili ayet işçisiz ve patronsuz bir ekonomik yapıyı davet ediyor diyebiliriz. Ya da diğer şeylerin yanı sıra, bu ayetin makes bulabilmesi için böyle bir ekonomik altyapıya ihtiyaç var demektir. (168-169)

İslam toplumunun vasat, yani orta yolcu, dengeli, mutedil bir toplum olması gerektiğine dair olan ayetin [Bakara 2/143] durumu da yukarıda tasvir edilen şartlar muvacehesinde çok parlak değildir. ... İşgücünün doğrudan, bütün nüfusun ise dolaylı olarak içinde yer aldığı bağımlı çalışan-işveren ve ya işçi-patron çelişkisini yaşayan bir toplumun ise böyle bir toplum olmadığı açıktır. (169)

Sonuç Yerine

Hocalarımızdan bu alıntılarının bir şeylere işaret ettiğini zannediyorum. En azından sosyal adalet kavramının sosyalizmden apartılmış bir kavram filan olmadığına... İlle tercih edilecekse sosyal yerine içtimai de denebilir. Biz bu meseleye dair yaptığımız tartışmada içtimai kelimesinin pek çok kişi tarafından anlaşılma riski dolayısıyla hafif bir elitizm çağrışımı taşıyabileceği için sosyal kelimesini tercih edelim demiştik. İşçilik halinin ve bu halin gebe olduğu sıkıntılarının, zulümlerin nasıl aşılabileceği ise ayrı bir konu. Hocalarımızın üçü de bir tür ortaklık sisteminin, işçi-işveren sistemi yerine kurulması gerektiğine işaret ediyorlar. Bu konuda ben de hiç net değilim, çünkü ciddi iktisat bilgisi gerektiren çok karmaşık meseleler ve daha önemlisi tartışmanın orada boğulmaması gerektiği kanaatindeyim. İşe işçilik statüsünün muhtemel haksızlıklara ve mağduriyetlere gebe bir statü olduğunu kabul ederek başlayabiliriz. Kapitalizmi daha iyi analiz etmeye gayret edebiliriz. Bu analiz gayretinde batıda şu an hakim ve dolayısıyla ideoloji değilmiş gibi görünen liberal iktisat ideolojisinin kaynaklarından başka kaynaklardan da beslenme gibi bir kaygıyı gündemde tutabiliriz. İşçi-patron ilişkisinde muhtemel maddi haksızlıkların yanında, insan haysiyetini de zedeleyen riskler barındırdığını, mevzunun maddi bir meseleden ibaret olmadığını görebiliriz. İşverenlerin işçilerine karşı ellerinde bulunan iktidar yüzünden rububiyet eğilimine yenik düşmelerinin apaçık ve ciddi bir ihtimal olduğunu gözlemleyebiliriz. Ve alternatif tartışmasında boğulmak yerine, işçilerin muhtemel hak arayışlarına ve taleplerine ya da tersinden işverenlerin muhtemel adaletsizliklerine karşı daha duyarlı olmaya gayret edebiliriz.

Her şeyin ötesinde iki yüzyılı aşkın bir dönemdir batı dediğimiz sistem Tabakoğlu hocanın da dediği gibi büyük oranda kapitalizmdir. Ve "batı" çoktandır batıda olmaktan çıkmış, dünyaya da ülkemize de sirayet etmiştir. Ve bu kapitalizm dediğimiz sistem epey karmaşık olmakla birlikte açıktır ki işçi-patron ilişkisi ile göbeğinden bağlıdır. Biz merceğimizi kapitalizmin dış sömürsüne odakladık, ancak kapitalizmin bir iç sömürü de yarattığı ve bu sömürünün onun başat özelliklerinden biri olduğu aşıkardır. Türkiye "emperyalist bir blok olarak Batı"nın bir parçası olmasa da, "kapitalist bir dünya sistemi olarak Batı"nın bir parçası olalı epey oldu. Artık merceğimizi dış sömürüden ayırmadan, iç sömürüye de az buçuk çevirmemizin vakti geldi. Zira Mustafa Özel hocanın çok veciz şekilde ifade ettiği üzere iktisadi bir sistemi alıp uygulamak o sistemin arka planındaki tanrılara boyun eğmek gibidir:

Hicretten sonra Medine'deki pazar yerlerini dolaşan Hz. Peygamber, bunların müminler için uygun yerler olmadığını ifade etmişti. O pazarların ahkâmına göre hareket etmek adeta pazara egemen olanların "tanrılarına" boyun eğmek gibiydi. (Nisan 2010, Anlayış Dergisi, 83)

Ve camii hocalarımızın tekrarlamayı çok sevdikleri üzere inandığı gibi yaşayamayan, yaşadığı gibi inanır olur. Bu bakışın izinden gidip de "senin dediğin kesim daha çok mağdur, yok benim dediğim kesim daha çok mağdur" gibi pek de anlamlı olmayan bir tartışmayla birbirimize girmek yerine sadece kitabi olmayan, gündelik hayattan da beslenen bir bilgiyle haklıyı haksızdan, mağduru zalimden ayırmamız gerekiyor. Gerekiyor ki, daha dün çalıştığı fabrikada hakkını aradığı için işinden atılmış, 7-8 ay işsizlik ile boğuşmuş bir dostumun bana hatırlattığı gibi, hiçbir şey olmasa en azından Hz. İbrahim'e su taşıyan karınca gibi tarafımızı doğru belli etmiş olalım.

KAYNAKLAR

Karaman, Hayrettin. *İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Hoca makalesini internet sitesine de koymuş, şu linkten okunabilir:
<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0301.htm>

Katznelson, Ira ve Aristide Zolberg. *Working-Class Formation*. Princeton: Princeton University Press, 1986.

Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Küçükömer, İdris. *"Batılma" Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2002.

Orman, Sabri. *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.

Özel, Mustafa. "Medine Pazarı'ndan Müsiad'a." *Anlayış Dergisi* 83, Nisan 2010.
<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=2674>

Tabakoğlu, Ahmet. *İslam İktisadı*. İstanbul: Kitabevi, 2005.

Tabakoğlu, Ahmet. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.

Thompson, Edward P. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Üstün, Mahmut. "Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken," *Praksis* 8, 227-254.

VERİLER İÇİN

Almanya verisi için: EUROSTAT

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=LFSA_EGAPS

Radikal. "İşte Türkiye'deki Asgari Ücretli Manzarası", *Radikal Gazetesi*, (06 Aralık 2010).
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1031530&CategoryID=80>

TÜİK, "2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları", TÜİK Haber Bülteni Sayı 205, (01 Aralık 2009). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4151>

TÜİK, "İşgücü İstatistikleri - İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu İstatistikleri." http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8